

J. Zijlmans, *Vriendenkringen in de zeventiende eeuw. Verenigingsvormen van het informele culturele leven te Rotterdam* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 1999, Nederlandse cultuur in Europese context. Monografieën en studies XIV. IJkpunt 1650-6; Den Haag: Sdu uitgevers, 1999, xv + 314 blz., f45,-, ISBN 90 12 08703 1).

Wie in Jori Zijlmans' dissertatie een vervolg meent of zelfs hoopt te vinden op Luuc Kooijmans' succesvolle boek over vriendschap in de vroegmoderne tijd, zal zich licht bekocht voelen. De hoofdtitel dekt de lading niet. Die wordt veel beter aangeduid in de zakelijke ondertitel. Dit boek is een belangrijke pilaar onder de stelling van Frijhoff en Spies in hun 1650-boek dat de Republiek in de zeventiende eeuw een debatcultuur had. Op allerlei plaatsen en in allerlei verband werd geregeld gesproken en geredetwist over allerlei aspecten van de samenleving. Het boek van Zijlmans brengt die debatcultuur gedetailleerd in kaart voor de stad Rotterdam.

Dat gebeurt door in totaal acht Rotterdamse verenigingen te onderzoeken. Vier dateren van na 1670, vier van daarvoor. De acht verenigingen zijn onderverdeeld in vier typen: cultureel, godsdienstig, vrouwen, filosofisch. Bij elke vereniging worden de activiteiten beschreven, het ledenbestand sociaal geduid en de maatschappelijke context van hun bezigheden geschilderd. Het boek behandelt achtereenvolgens de nadagen van de Rotterdamse rederijderskamer De Blauwe Acoleyen, een muziekcollege uit de jaren 1670-1680, twee theologische disputen van rond het midden van de eeuw, een derde theologisch dispuut dat voornamelijk door vrouwen werd bezocht, twee sociëteiten (feitelijk samenlevingscontracten) van Hugenootse dames-vanstand die op kosten van de stad gezamenlijk werden gehuisvest in twee panden aan respectievelijk de Delftsevaart en de Botersloot en tenslotte twee filosofische gesprekskringen, waarvan die rond de gefortuneerde koopman Benjamin Furly veruit de belangrijkste was. Typerend voor eigenlijk al deze verenigingen was dat hun ledental beperkt bleef tot hooguit enkele tientallen, en hun bestaan doorgaans kortstondig bleef. Furly ontving gedurende enkele decennia filosofen en geleerden uit binnen- en buitenland in zijn huis, maar die vormden niet op dezelfde wijze een kring met geregelde bijeenkomsten als de andere disputen. De meest intensieve contacten onderhielden de leden van de twee sociëteiten van Hugenootse dames, die op stadskosten waren gehuisvest in twee panden in Rotterdam.

Sociaal behoorden deze verenigingen tot twee duidelijk onderscheiden milieus. De rederijders, Franse dames en filosofen konden zich rekenen tot de welgestelde lagen van de Rotterdamse samenleving. De godsdienstige disputen werden voornamelijk bevolkt door middenstanders en ambachtslieden. Alleen het muziekcollege leek een beetje het midden te houden, met een organist van de remonstrantse kerk en een schoolmeester onder de leden.

Inhoudelijk het meest spannend zijn de religieuze disputen waarin dissenterse opvattingen, van binnen en buiten de gereformeerde kerk, een uitweg vonden. Net zoals het boek van Frijhoff over Evert Willemsz werpen deze hoofdstukken in Zijlmans' werk een fraai licht op de 'onderbuik' van de godsdienstbeleving in de Republiek, een onontwarbare mengeling van zelfgewonnen inzichten in de Schrift, doorleefde emoties en brandende ambities. Het belangrijkste dispuut stond onder leiding van David Guilbertus, die al deze kenmerken in zijn persoon verenigde. Hij had eerder in Amsterdam 'geoefend', en het is veelbetekenend dat de Waalse kerkeraad haar medeleven betuigde met de Rotterdammers toen Guilbertus zijn werkzaamheden naar de Maasstad verlegde.

De grote vraag die bij deze lezer achterblijft, na de prettig beknopte lectuur (de tekst is 201 bladzijden kort), is wat wij hier nu precies te zien hebben gekregen. Is dit het topje van een ijsberg? Dat lijkt de schrijfster geregeld te suggereren. Op grond van de activiteiten van een uiteindelijk heel beperkte groep mensen — hooguit honderd in elk van de twee generaties

verenigingen die beschreven worden — lanceert zij de theorie dat deze informele verenigingen de brug vormen tussen het laat-middeleeuwse corporatieve verenigingsleven, en de Verlichte genootschappen van de achttiende eeuw.

Maar is het niet mogelijk dat wat ons in dit boek wordt voorgeschoteld eigenlijk de ijsberg zelf is? Uit de aard der zaak is bij informele verenigingen de bronnensituatie allesbehalve optimaal en moet met een *dark number* rekening gehouden worden. Anderzijds worden de criteria hier al behoorlijk ruim gelegd. De flakkerende nadagen van de plaatselijke rederijkerskamer zijn de uitloper van de oude cultuur en behoren in wezen niet tot dezelfde soort van informele verenigingen die de hoofdmoot van het boek vormen. De samenwonende Hugenootse dames waren wel formeel georganiseerd maar weer niet een vereniging in dezelfde zin als de andere. Hun samenwonen was een gelegenheidsoplossing, resultaat van hun vluchtelingenstatus en geen welbewuste keuze van gelijkgezinden. Uit hun onderlinge conflicten blijkt dat ze al helemaal geen vriendinnen waren van elkaar. De kring rond Furlly lijkt voor een belangrijk deel internationaal en slechts in beperkte mate Rotterdams van uitstraling te zijn geweest. Het boek ontkomt zo niet geheel aan het gevaar elke vorm van geregelde samenkomst tot 'vereniging' te verheffen, en zeer uiteenlopende vormen van vereniging onder eenzelfde noemer te brengen.

De verdienste van *Vriendenkringen in de zeventiende eeuw* is dat het een tot nu toe onbekende kant van het Nederlandse sociale en culturele leven in de zeventiende eeuw op een beperkte lokatie grondig heeft geëxploreerd. Wat de reikwijdte van de blootgelegde fundamenten is, en daarmee het belang van dit informeel verenigingsleven, zal moeten blijken uit verdere peilingen in andere steden van de Republiek.

Maarten Prak

J. Talens, *Een feodale samenleving in koloniaal vaarwater. Staatsvorming, koloniale expansie en economische onderontwikkeling in Banten, West-Java (1600-1750)* (Dissertatie Utrecht 1997; Hilversum: Verloren, 1999, 253 blz., f59,00, ISBN 90 6550 067 7).

De invloed van de westerse wereld op wat nu de ontwikkelingslanden heten, is een belangrijk en omstreden onderwerp. Of het nu overzeese handelsrijken, dan wel koloniale machten betreft, vaak wordt gezegd dat zij ontwikkeling hebben tegengehouden, even zo vaak dat zij deze hebben bevorderd. Anthony Reid kwam in 1988 en 1993 met zijn tweedelige *Southeast Asia in the age of commerce 1450-1680* waarin hij de these verdedigt dat Zuidoost-Azië in genoemde periode een bloeiende handel en economische ontwikkeling kende die evenwel onder andere door het optreden van de Nederlandse Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) hardhandig werd afgebroken. Zoals dat gaat met een grote these is er kritek op geleverd, onder andere door J. van Goor in een uitgebreide bespreking in de *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde*, CLIII (1997) 445-455. Van Goor was toen betrokken bij de promotie van Talens als co-promotor en vond onder andere in diens boek cruciale argumenten tegen Reids these.

Het boek van Talens, de handelsuitgave van zijn dissertatie, is niet expliciet opgezet als een weerlegging van Reids argumentatie, maar terwijl daarin de verwerving van de hegemonie door de VOC over Banten in 1682 een belangrijk argument is om het 'Tijdperk van de handel' in Zuidoost-Azië als afgesloten te beschouwen, toont Talens aan dat Reid het lot van Banten veel te zwart afschilderde. De VOC dwong van de sultan van Banten weliswaar een pepermonopolie af, maar noch de afzet, noch de prijs van de peper daalden dramatisch. Kortom, Talens vindt het onjuist dat Reid de VOC de zwartepiet toespeelt.